

PJESME ZA JOŽU UZ ŠEZDESTGODIŠNJICU ROĐENJA JOSIPA TURKOVIĆA (4.4.1936. - 12.5.1982.)

Josip Turković rođen je prije 60 godina, 4. travnja 1936. godine u Đurđevcu. Jedan je od najznačajnijih podravske slikara, a svojim je slikarskim i kulturnim radom mnogo utjecao i na mlađe slikare, a i na stvaratelje u drugim medijima, te na opću kulturnu sliku Podravine. Ovaj nas put zanimaju njegove veze sa poezijom, koje nisu ni slučajne, ni rijetke. Zapravo, tkivo je njegovih slika poetsko, te je lako razumjeti veze i odnose, Jožine interese za medij riječi i riječi koje su se okrenule prema jožinim slikama, njegovoj imaginaciji i kreativnosti kao svome izvoru. Pri tom treba naglasiti i Jožine veze s književnim životom Podravine i sjeverozapadne Hrvatske. One se kreću od prijateljevanja sa mnoštvom književnika do ilustriranja njihovih knjiga (D. Feletar, V. Milak, A. Šimunić, B. Jelušić, D. Horvatić...), likovnog uređivanja časopisa "Podravska gruda", sjajne slikovnice "Podravska legenda" sa Dubravkom Horvatićem i još mnogo toga što se ne može spomenuti u ovakvom letimičnom pobrajanju. I sam sam imao sreću s Jožom napraviti plakat poezije u posljednoj godini njegova života (i nesreću što su mnogi tek spomenuti projekti ostali tek puka zajednička želja).

Da je Joža dobro osjećao pjesničku riječ mogu posvjedočiti njegove ilustracije knjiga i časopisa "Podravska gruda", a neka posluži i detalj iz mog sjećanja. U vrijeme kada smo izdavali "Podravske grude" (1980-82.) bio sam još srednjoškolac u potrazi i za izrazom i za sadržajem, motivima, svog pjesničkog interesa i u jednoj sam fazi pisao pjesme "povišene temperature", pune snovitih, nadrealnih zbivanja i raspoloženja. Sjećam se kako je Joža primjetio kako je to zanimljivo i da je to subrealistički pristup (franc. pojam za nadrealizam), što mi je vrlo laskalo, ali i posvjedočilo o Jožinu razumijevanju književne problematike. Joža je u svemu što se zbivalo sa izdavanjem "Podravske grude" i djelovanjem Književne sekcije KUD-a "Petar Preradović" bio jedna od najizrazitijih osoba, te sam se ja vrlo brzo okrenuo prema njemu osjećajući da, mada se u osnovi bavi drugim stvaralačim područjem, drugom umjetnošću, imam od njega što naučiti i da svojom snažnom energijom Joža predstavlja izuzetno iskrište u podravskom kulturnom prostoru. Nažalost, sve je, zapravo, ostalo na početku i vijest o njegovoj smrti potresla me je za mojih vojničkih dana u Gospiću, gdje je i Joža svojevremeno vojničio.

Početak 1983. u tekstu "Rekvijem za Jožu" opisao sam, izrazio svoj doživljaj Jožinih slika i njegove smrti na način da sam ga, kao u kakvom snu, vidio u mitskom prostoru Podravine, kakvog ga je i sam stvarao na svojim slikama. Eto teksta bez grešaka s kojima se objavljen 1984, u zborniku đurđevačkog kruga: "Zažvenelo je":

REKVIJEM ZA JOŽU

Ima u svakom čovjeku jedan unutarnji zemljocrt, unutarnja geografija putova odlaska i putova dolaska ... Ili putova povratka ... Ima u nama neko nestvarno mjesto, neko idilično Lackovićevo selo pod snijegom; neki pejzaži vjetra, neki mirisi i okusi - čovjeku prva, posljednja i jedina ljubav - zavičaj. Zavičaj unutarnji, u našoj unutarnjoj geografiji, u našim unutarnjim grmljavinama i zemljotresima. Unutarnji zavičaj Josipa Turkovića bile su njegove slike. Posvećujem ovaj kratki lirski zapis, ovaj svoj san uspomeni dragog snivača.

V glave mi je žota kmica. Žota zvezde blašče, steklišče se, padaju i ekslodiraju. Žote kak žoti žganci svetle v molvarske katedrale. Svetle žmerkavo, al svetle za te, Joža. "Polnočka za astronaute" rekvijem za te. . .

Z kmice zijađaju žive - tvoje slike - vnutrešnji kipci zavičaja: tvoje ravne Podravine po koje samo veter brege nabira. Z kmice zijađaju; ido čez tvoja plava i zelena polja, čez tvoje Bereke i Jegediše; zijađaju sprešani kak z herbarija Đuroki z Staroga grada đurđevečkoga; majkica se križajo, zafaljojo Bogu kaj je Turce oteral. Ftič lete čez gosto i žmeko šenično nebo; ribe na zemlo zijađajo, potrta srca se prikuplajo, štela bi nazaj na Drevo spoznaje. Z kmice pozableni vremen događajo si koji si se samo sečal.... Žure se s proščjenja z lecitarskemi srci oko vrata crlene dekile i nacifrane sneje; žure se odnekod z tvoji slik si oni koje je život zabil i zgazil, zmlel i zgožval, zvaral i zlagal... Prejađajo krej mene proščencije dravski megli i v meglaj krilati kojni, jognene kočije, vetrene jegede ... Prejađajo si oni koje si na svoje slikaj senjal i koji so senjali: si koji so na tvoje slikaj zanavek ostati šteli ...

Gledim; ne mi jasno zakaj sad najempot si beže z tvoji slik ?! V kmice i v žamoru i ja se z nimi peščem čez vrata. I, kaj vidim !?! Ti, v zamackane kute, z paletom i kistom v rokaj, stojiš za oltarom, glediš i smeješ se. Se je došlo k tebe i ti si se k semu vrno; tvoja vnutrešnja Podravina, z još navek prašnemi poti, diši kak krov z krušne peči, kak friško sprešano grozdje... Tvoj vnutrešnji zavičaj; ono kaj so ti pripovedali dok si bil mali, ono kaj si senjal na svoje slikaj; se je to sad oko tebe živo i se bi štel odjemput videti i zagrliti... Joža, ti si se vrno! Ti si se vrno!"

Kao što se iz teksta može vidjeti, tvrdnjom o povratku želio sam reći kako je Joža sada u svome trajnom zavičaju; mitskoj Podravini, Podravini u kojoj su njezini veliki događaji i veliki ljudi, ona koji su je slavili i osvjetljavali, koji su prolazno, zaboravljeno i netrajno pretvarali u znakove trajanja, znakove prepoznavanja i isticanja.

Iz tog mitskog prostora potječe i moja prva pjesma povezana s Jožom, "Ptičarev san". Ona je, zapravo, posvećena Jožinoj slici istog naslova, koja je i u izvedbi, a posebno u naslovu krila taj potencijal pjesničkog materijala i izazova za oblikovanje jedne male poetske priče.

PTIČAREV SAN

Slici J. Turkovića

Živjeh obično
ali u snovima
najljepše me
djevojke ljubljahu
i sva su zla
bježala od mene
u snu"

Turkoviću su svoje stihove posvetili mnogi autori s ovog područja, a Dubravko Horvatić posvetio mu je jednu svoju novelu. U tom nizu pjesama za Jožu čini se da su prve pjesme Vladimira Milaka, pjesnika rođenog u Novom Virju, a nastale u Göttingenu gdje Milak živi i gdje je Joži pomogao organizirati prvu

samostalnu izložbu u inozemstvu. Prva pjesma "Skica za sliku", objavljena je u zbirci "Padine dana, padine noći" 1973., a druga u prvom broju "Podravske grude", siječnja 1980.

SKICA ZA SLIKU

slikaru Joži Turkoviću

Obzorjem ržu sti
ogrezli o porub zlatni
orošenog jutra.

Rzali su cijele noći -
negdje duboko u dolini
zaliveni u mjesečini.

ČAR PUSTE

Josipu Turkoviću

Tvoje boje pjevaju
nedosanjanje snove
zemlje moje.

I ovdje u tuđini
sad se osjećam
na njoj.

Riječi su mi opore
u dodiru tvojih tajna
sakrivenih u oblicima puste.

I sam pogled
na taj svijet
napuštenog djetinjstva,
što si ga donio za mnom,
vrača mi mnogu noć
lutanja za izgubljenim."

Prva pjesma, kao što vidimo, korača snohvatičnim tragom Turkovićeve fantazije, kojim se kreću "ati", ne stvarni konji, nego pjesnička i slikarska snoviđenja i noćni nemiri, dok druga ne ostaje u ovakvom enigmatičkom uznesenom doživljaju, nego govori o jednom jasnijem i sasvim razumljivom doživljaju. Naime, lirski subjekt, pjesnik, prepoznaje u Turkovićevim slikama zavičajne boje, "svijet napuštenog djetinjstva" i te mu slike u tuđini daju mogućnost da obnovi svoj doživljaj zavičaja, domovine, da kaže "sad se osjećam / na njoj" jer mu "I samo pogled/ na taj svijet/... /vrača (...) mnogu noć/ lutanja za izgubljenim."

Nakon Milaka Joži je 1970.g. pjesmu posvetio Pajo Kanižaj. Naslov joj je

BREGI VU RAVNICI

Bregi jen prek drugoga
kak podsuknjenke virovske
bregi jen krej drugoga
kak brazde bogovske.

A tam gori se nakaj
lešči i blešči kakti mesec pun
kak da je snehi mladi
prgec zletel vun.

Ti bosnicu, dečki,
kakva je to snaga,
jesi videl vruga
bregi vu ravnici !

Pak onda cvetije do neba,
veter ga kak malo dete niha.
Zraslo je slavuju s kluna
dok si je popeval stiha.

Jožina, Jožina,
dej ti Bog saki tjen sliko,
a saki den barilec vina !

1982. ona je dobila i dodatak od dva stiha:

“Ve se pita vsa družina
zakaj si tišel naš Jožina !”

Kanižaj se u ovoj pjesmi kreće između anegdotalnoosobnog i pokušaja oslikavanja Turkovićevih temeljnih motiva, dajući, i stihovima dodanim 1982, naglasak na osobno, na prijateljsku podršku slikarevu radu, a na kraju žaljenju “družine” zbog preranog Jožina odlaska. (Joža se Paji pošteno odužio za ovu pjesmu odličnim portretom, a inače je portretirao i Mihovila Pavleka Miškinu i Božicu Jelušić).

1974. je nastala, a objavljena je 1975. u zbirci “Misel na križanjo” pjesma Dragutina Feletara:

VRAŽJI PICOK

Slikaru Jožini Turkoviću

Z kmice bogec se nalukava
Gledi v pokoj jene zemle
Kuliko vojski čez Tebe je prešlo
Tuga podravska sega me jemle

I tak so stotletja prešla
Dok sem pod čebrom v gorica
Sima frišku figu kazal (v žepu)
I žmefke betege vlekeli
Od grobija do grobija
Za žive zabeč

Oranja masna sem kušoval
Jerbo zemla sem od navek bil
Meglene steze iskal temne
Pelina horvackoga pil
I ve se skriveč nalukavam

Nuter med podravske žule
V Tvoji lasi mira iščem
Dragaj mi čemer v duši
Popevam, vičem celom svetu
Za tebe živeč

Z slike živa zemlja je zišla
Po stezi šeče frčni ftič
Prijetelsku roku mi davle
Taj vražji Picok - Jožina Turkovič

Kao što vidimo, Feletar je Turkovićeve motive podravske zemlje doživio u socijalno-povijesnom osvjetljenju, u kojemu je stoljetno trpljenje podravske zemlje i ljudi ("Z kmice se bogec nalukava", I ve se skriveč nalukavam / Nuter med podravske žule"). Za tu i takvu, tako kultiviranu i tako životno važnu zemlju, kojoj se obrača u prvom licu Jože Turkovića kao ženi, kaže: "Popevam, vičem celom svetu/ Za Tebe živeč". I onda završava u duhu Jožine prpošnosti: "Po stezi šeče frčni ftič / ... / Taj vražji Picok - Jožina Turkovič". Kao što vidimo iz posljednja dva primjera, postoje dva Turkovićeve lica, dvije osobe, možda Josip i Joža, Jožina, i oni koji su ga poznavali teško mogu razdvojiti dvije pojavnosti jer su se neprestano preplitale, a i ova druga, kerempuhovska, bila je društveno lice vrlo često, dok je ona prva više voljela mir ateljea. Zato nas u ovom traganju to više interesiraju tekstovi koji korespondiraju sa djelom, koji ga pjesničkom intuicijom nastoje pjesnički tumačiti.

U tom smislu vrlo je zanimljiva pjesma "Podravski croquis", Ernesta Fišera, objavljena u godini Turkovićeve smrti, 1982., u zbirci "Majstori zebnje". O tome da pjesmu cijeni i voli posvjedočio je Fišer njezinim uvrštavanjem u knjigu "Otisci", koja je izbor njegove poezije objavljen 1989. godine. Pjesma nosi posvetu "Mala oda slikaru Joži Turkoviću", pri čemu ona oda podsjeća na grčke ode koje slave veličajne pobjednike, značajnike, te nas odmah upućuje na razinu na kojoj Fišer cijeni Jožino djelo.

PODRAVSKI CROQUIS

(Mala oda slikaru Joži Turkoviću)

U početku bijaše zemlja, izbezumljena, naga
jedan gusti krajolik bez bilja, zvijeri i ljudi
i pomalo na rubu sebe - kao pred likom smrti
pa i onkaj povijesti (ili usprkos njojzi ?)
ta praslika tvari (sada već u preobrazbi)
u žeravici zjene, u ljepoti, u prokuljaloj glazbi
čeka gle Zvezdanog Ata da je strasno oplodi

Tako se popeo dan do riznice futura:
s pastozno zatrudnelim nebom koje sluti na kišu
s težacima u pejzažu, golubicom u orgazmu, i opet
s nadstvarnom tišinom što je sabirala život
gotovo neizreciv, bezvremenski a tako zbiljski
pa gnjetao što se glasa u tom lazurnom koloritu
samo je usamljen vokal u općoj simfoniji kruha
u ognju staroga zlata, gorica nabrekli u jesen
u vrbacima zelene krvi: čudesni neki desen
i čini se kao da cijeli svijet drhturi, nestaje, gine
u klimaksu svetom ljubljene žene.

Kao što vidimo, mada smo se onog ODA možda malo uplašili u smislu da smo mogli pomisliti na kakav

patetični stihotvor, Fišer nam nudi modernu pjesmu u kojoj Turkovića prepoznaje kao moćnog, životvornog ljubavnika Podravine ("U početku bijaše zemlja, izbezumljena, naga", koja "čeka gle Zvezdanog Ata da je strasno oplodi"). Tako vidimo kako i Fišer prepoznaje onu Turkovićevu plodotvornost u okvirima podravskog kulturnog i umjetničkog krajobraza, ali i motive potke Turkovićevoga slikarstva; od plodne uzbibane, ženstvene podravske ravnice do žene i golubice u orgazmu, tih motiva koji se u crtačkim Jožinim radovima dodatno ističu u strasnom kovitlacu poteza.

Nakon Jožine smrti nastale su i pjesme Đuke Tomerlina Picoka "Posljednji ispračaj" (objavljena u zbirci "Dva lica živlejna", 1986/87 i Pere Petričeca "Moj pajdaš". Obje reagiraju više na činjenicu slikareve smrti, nego što korespondiraju s njegovim stvaralaštvom.

POSLEDNI ISPRAČAJ

Znači došli ste u crnom
I to među prvima
Da mi t o b o ž e
Odate posljednju poštu
I dakako rečete koju svoju
Po već ustaljenom vašem
Ceremonijalnom običaju
Kako sam bio naj, naj
Drug otac radnik umjetnik i ...
Da ne nabrajam sve ono
Što navodno do sad ni vi niste znali
A kako bi onda ovih
Nekoliko tisuća prisutnih
I milijuni što su
Zatečeni kod kuće ostali
Ali istini za volju
(Jasno ako hoćete priznajte)
Niste smjeli odnosno htjeli to znati
kao ni ostale (druge) s tim upoznati
Jek iako vam nisam bio na putu
Smetao sam vam živ da da živ
I u svojem atelijerskom kutu

MOJ PAJDAŠ

O mojem pajdašu, novine so pisale
snočka pak, slike premikavale
kazale, menjale ...
Jeee...!
Zakaj smo nadišli ...!?
Kruha i pržice glodali,
z jene kupice pili,
postelj deljili,
pesmice zmišljali,
deklam pod oblokom
popevali
Svaki den se pohađali,
spominjali, poročali, spisavali !
Zgledelo je da više nigdar,

jeden bez drugoga,
nebomo nike znali !
A, da, tak je bilo!
Čega bi se negda, negda sečali ?
No je, čemu vezda
o tom semu spomenka voditi
kad se on više nema čas muditi,
niti moj pajdaš biti !

Na činjenicu Jožine smrti Tomerlin progovara gorčinom i ironijom prema onima koji slikaru odaju poštovanje na sprovodu, čak i govoreći o njemu lažne fraze u koje sami ne vjeruju, a za života su ga prešućivali ili im je čak i smetao "i u svojem atelijerskom kutu". Petričec, pak, žali za pajdašom Jožinom, prisjeća se onoga što ih je vezivalo, ali završava rezignacijom; o zajedničkim trenucima ne može razgovarati sa pajdašom, on je pozvan u druge krajeve, druge sfere: on se "više nema čas muditi, / niti moj pajdaš biti !"

Vraćamo se, međutim, tragu kista u riječi. 1985. u zbirci "Meštri, mešterije" Božica Jelušić objavila je pjesmu "Zemlja - groblje", nastalu prema istoimenoj Turkovićevoj slici iz 1968. Slika je rađena u tehnici ulja na platnu, a pjesma se nalazi u ciklusu "POTRTE GLAŽE" u kojem su sve ostale polazišne slike uistinu glaže i djela glajžara - slika na staklu Mije Kovačića, Milana Generalića, Ivana Večenaja i Ivana Lackovića Croate. Uz ciklus "Podravski meštri", ovaj ciklus u zbirci svjedoči o tragovima i kamenima temeljcima autoričine ali i opće podravske likovne imago grafije.

ZEMLJA - GROBLJE

Najlepše leži se na groblju
vu fajtnoj mrklini, dok joči zoblju
rudače, taloge, farbe, pigmente
zemljine skrite šakramente.

Spružen si, raven, i kak oltar
na te se kruni deždiljivi žoltar:
v bleščeci mehur, dundačin svet
ti dišeš raspert čez saki cvet.

Potlam si trava, cipres-stražar
pak slažeš vu svoj kolendar
žmah protuletja, letnje opale
jesensku kudelju, zimske krištalje.

V noči te čuvaju Mesec i šmrček
i spiješ srečen, kak zavrček.

Norc patarelec, potepuh,
vitznanec i lepoduh
čim jempot legnu pod korenje
najdo si fletno zlehkotenje.

A onaj koj se večno smrzaval
i v prazne zdele nalukaval
tu je zamotan, obundran, pokrit:
vuzemljen v zemlji, dobro skrit,

zemljive zemlje sit.

Fascinantnoj okernoj, glinastoj noći, u kojoj je mjesečev lampion blijedo obješen u surrealističkoj rasvjeti kao lice mrtvaca, Božica Jelušić pridodaje svoju "ironičnu stihariju" u kojoj kaže "najljepše se leži na groblju" (!), da bi pjesnicima - vitiznancima i lepoduhima - umjetnicima jasno rekla kako će tek tu naći smirenje "fletno zlahkotenje". To bi trebalo važiti i za Jožu, mada mu, eto, ne damo mira.

Kao posljednju navodim još jednu svoju pjesmu nastalu negdje potkraj 1983. nakon izložbe Jožinih slika u Galeriji Stari grad (ista je bila postavljena i u Koprivnici, sa zajedničkim katalogom). Slika "Brijeg u zimsko jutro" dala je naziv i pjesmi, koja je objavljena u zbirci "Noćnik", 1991.

BRIJEG U ZIMSKO JUTRO

(Prema slici J. Turkovića)

Svijet biva plavi dah
iz kojeg raste brijeg.

Duša se domu vraća;
penje se strmom stazom
kući na vrhu brijega.

Al' ta je kuća smrtna -
tvoj dah, tvoj dah, tvoj plavi dah.

Ulje na platnu iz 1980. godine dalo je povoda za jednu enigmetičnu pjesmu koju ću i sam sebi tek sada u potpunosti protumačiti. Slika je iz plave faze sa izrazitim plavozelenim naglaskom, brijeg na koji vode uzbibane neravnine, na čijem se vrhu nalaze umorne, stare, starinske kuće i iznad njih velika nakupina krošnji, koje kao da su slivene u jednu - mraznu, zimsku. "Plavi dah iz kojeg raste brijeg" stvaralačka je slika koja postoji u umjetniku. One "starinske" kuće povod su povratku kući - dušinu povratku, povratku "strmom stazom". Starinska "kuća na vrhu brijega" viši je nivo postojanja- znamo da su pustinjaci i sveti odlazili "u goru", bliže Bogu, da je gora, brijeg, simbol duhovnog uspona. Kako je duša obična najcjelovitija u vremenu djetinjstva, to se u umjetnosti često trudimo vratiti tim djetinjim vizijama, djetinjoj cjelovitosti duše. Koju, pak zapravo postižemo u smrti, kada se duša vraća svome prvotnom izvoru. To je ona spoznaja koja se javlja u posljednoj strofi "Al' ta je kuća smrtna", gdje drugi, odnosno posljednji stih pjesme oponaša liturgijsku formulu kajanja: "Mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa" ! (Hrv. Moj grijeh, moj grijeh, moj preveliki grijeh !).

Što znači taj posljednji stih ? O čijem se grijehu radi ? Jožin dah, Jožina plava faza, Jožin brijeg po kojem se uspeo u zimsko jutro, zapravo u svibanjsko, ali naš grijeh, grijeh svih nas koji nismo bili bliže, koji nismo prije odgovorili na njegove poruke ili, još više, grijeh što je on, sa svojom velikom snagom i životodajnim, gotovo stvariteljskim "dahom" nestao, a mi, vrapci koji se hrane s njegova dlana, nadživjeli svog hranitelja.

Često se događa da nam intenzivno nedostaje, da pomislimo i kažemo : "Kako bi on to!" Za sve što nam je podario, za prijateljstva i nadahnuća, ove su pjesme i ovaj tekst tek malo hvala našem Joži.